

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційне дослідження Харенко Аліни Олексіївни
«Джазове мистецтво Харкова: досвід історичної реконструкції»,
представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 025 – «Музичне мистецтво»

Останнім часом в українському музикознавстві з'явився окремий напрямок досліджень – *регіоніка*, який дає можливість досягнути розвиток музичної культури окремих областей та міст України. Вивчення невідомих сторінок музичної культури Харкова – одного з найбільших центрів України – для харків'ян є дуже важливим завданням, оскільки завдяки цьому розкриваються нові грані міста. Особливе ставлення до таких досліджень виникає тепер, в нинішніх воєнних реаліях, де Харків постає як місто-Герой, місто-Залізобетон, місто нескорених людей. Представлена до захисту дисертація «Джазове мистецтво Харкова: досвід історичної реконструкції» Аліни Харенко репрезентує наше рідне місто як центр українського джазу, що розвивався крізь «залізну завісу» радянської епохи, долаючи багато чого на своєму шляху. Можливо, ще тоді, у 1920-ті роки Харків демонстрував своє прагнення до свободи, відчуття енергії нового та сучасного мистецтва, що стало «візитівкою» демократичних країн світу.

В дисертації Аліни Харенко вирішується кілька солідних наукових завдань, серед яких виокремимо наступні:

- визначити ступінь наукового вивчення проблематики джазу в мистецтвознавстві та сформулювати критерії професіоналізму джазового мистецтва;
- охарактеризувати загальні тенденції розвитку джазового музикування в США та в інших європейських країнах з екстраполяцією на історичні особливості розвитку джазу України;
- дослідити регіональну специфіку формування вітчизняного джазового мистецтва;

- розкрити етапи еволюції джазового імпровізаційного виконавства на ґрунті діяльності видатних представників харківського джазового мистецтва;
- проаналізувати вплив музичної освіти на процес професіоналізації джазового мистецтва Харкова;
- визначити роль джазових фестивалів та конкурсів у процесі формування професійних основ джазового музикування в Харкові (с.18 дисертації)

Всі наукові завдання спрямовані на досягнення головної мети дослідження – досвіду історичної реконструкції джазової творчості у Харкові в контексті кристалізації джазового імпровізаторсько-виконавського професіоналізму. Тому одним з провідних методів дослідження дисертантка обирає *метод історичної реконструкції*, що сприяє відтворенню певних історичних процесів становлення та розвитку джазового мистецтва Харкова.

Одним з основних методологічних засобів реконструкції є історичні джерела – об'єкти, в яких міститься інформація про факти минулого. Усі результати людської діяльності розглядаються як феномени, в яких прямо чи опосередковано «закодована» інформація про цю діяльність, умови та передумови її реалізації. Важливу роль тут відіграють збір та передача інформації, вивчення та аналіз матеріалів. Основним дослідницьким прийомом є опис, що фіксується засобами природної та наукової мови і є етапом на шляху від емпіричного рівня до теоретичного. Опис є першим результатом дослідження і служить для подальшого пояснення – культурно-історичної інтерпретації, в якій розкривається роль об'єкта, що досліджується, у забезпеченні ним певного культурного значення.¹

Основною метою такого дослідження є отримання історичних висновків, що спираються на більш повне використання інформаційних можливостей джерел. Значне збільшення вихідного матеріалу ускладнює

¹ Більш докладно про це у статті: Чернявська М.С. До проблеми реконструкції виконавських стилів піаністів минулого. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: зб. наук. пр./ ХДУМ ім. І.П.Котляревського. Харків, 2010. Вип.30. С. 185-194.

завдання його узагальнення, систематизації та інтерпретації. Процедура наукового пізнання у процесі історичної реконструкції має відповідати вимогам суворого наукового аналізу та бути складною багаторівневою системою. Дані вимоги цілком відбиваються у структурі пропонованого дослідження, яка відображає її концептуальну направленість та дозволяє виокремлювати магістральні напрями. Розділи логічно пов'язані між собою, а виклад матеріалу є докладним.

У Першому розділі представлена історична картина розвитку джазу від витоків до його охоплення європейського континенту, в тому числі, й України. Важливим питанням в даному процесі постає професіоналізація джазу – формування та розвитку професії музиканта-джазиста як одного з найактуальніших питань регіоніки. В зв'язку з цим в представленому дисертаційному дослідженні авторка «тракує джаз виключно як *професійний вид мистецтва*, для якого характерним є імпровізаційний тип музичного викладу та використання специфічної джазової лексики» (с.75 дисертації).

Другий розділ сфокусовано на історії розвитку джазу в контексті харківської музичної культури. В процесі реконструкції джазового мистецтва дисертантка таким джерелом обрала архіви періодичної преси, фотографії та відеоматеріали з приватних архівів, тощо. У числі вагомих інформаційних джерел для розгляду і систематизації також постають опитування, здійснювані в ході безпосередніх особистих бесід з музикантами – відомими представниками харківської джазової школи (с.79 дис.), що дозволило «представити загальні тенденції становлення та розвитку джазового музикування у Харкові як цілісного історико-культурного явища, що постало в авангарді загальнокультурного джазового процесу в Україні» (там само).

Третій розділ присвячений формуванню професійних основ джазового музикування в Харкові, починаючи з 1970-х і до сьогодення.

Одним з найцінніших надбань дисертаційного дослідження є творчі портрети видатних харківських музикантів. Серед них вагоме місце посідає Олександр Ісаакович Литвинов (1917-2007) – видатний музикант, композитор,

професор Харківського державного інституту мистецтв, заслужений артист УРСР (1965), народний артист УРСР (1975), академік Української Академії наук національного прогресу (1999). 2022 року ми маємо відзначати 95-річчя від дня народження цього яскравого митця, тож появу розділу дисертації, присвяченої творчості маестро Литвинова, вважаю вельми актуальною і своєчасною. З великим задоволенням та схваленням сприймається характеристика творчого шляху музиканта «Литвинова як *талановитого та неперевершеного організатора, диригента та художнього керівника численних самодіяльних та професійних колективів*» (с.107). Вважаю, що відеозаписи концертних творів митця повинні бути не тільки проаналізовані на сторінках дисертації, вони повинні увійти до золотого фонду нашого університету, а твори – звучати на естраді. Хочу особисто подякувати дисертантці за цей невеликий розділ, присвячений Олександрові Ісааковичу, оскільки мені пощастило навчатися у нього в класі камерного ансамблю. Як студентка я захоплювалася цією яскравою особистістю, яка відрізнялася від багатьох педагогів своєю неповторною харизмою, енергією, сміливістю думок, дуже демократичним ставленням і повагою до студентів. Вже сама зовнішність маестро видавала в ньому Митця, він здавався мені трохи схожим на Ф.Ліста та Н.Паганіні.

Коли я йшла на перший урок до Олександра Ісааковича, я дуже хвилювалася, бо мені сказали: «ти будеш навчатися у народного артиста». І коли я зайшла, сіла за інструмент і зіграла декілька перших фраз твору, в очах цієї людини спалахнули іскорки. Я почула емоційне звернення до мого партнера з камерного ансамблю: «Де ти її знайшов?!». Я обімліла зі страху...: «Щось не так?». Але вираз обличчя Олександра Ісааковича вже навіть казав без усяких слів, і наше творче спілкування почалося. Воно було схоже на якусь надзвичайну пригоду у світ камерної музики, я не помічала, як швидко минав час уроку, уходити не хотілося. Він дуже цікаво та емоційно розповідав про багатьох видатних музикантів, про тівр, який проходили у класі, обов'язково сідав за фортепіано і грав...

З того часу минуло більше тридцяти років, і я з вдячністю зберігаю альбом, який мені, студентці, подарував Олександра Ісаакович. На альбомі він написав своєю рукою: «Талановитій піаністці Маріанні Грінченко від народного артиста України Олександра Литвинова». Для мене ця строчка залишається однією з найвищих оцінок власної професійної діяльності. Я вдячна долі за своїх педагогів, щодня намагаюся бути достойною їх.

Другою яскравою особистістю в дисертації виступає мій колега Сергій Давидов – український джазовий музикант, композитор, піаніст, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри музичного мистецтва естради та джазу ХНУМ імені І. П. Котляревського. Оскільки дисертантка навчалася саме у Сергія Петровича, цей доволі розгорнутий розділ яскраво змальовує творчий портрет С.Давидова як «одного з *основоположників професійного джазу*» (с.133). Митець представлений у різних творчих іпостасях – як піаніст, композитор та аранжувальник, інтерпретатор-імпрровізатор, педагог, керівник оркестру, науковець, музично-просвітницький діяч. Така дійсно унікальна багатовекторність музиканта вже сьогодні привертає увагу дослідників-музикознавців до творчої особистості Сергія Давидова. Я вдячна своїм колегам Марії Борисенко та Неонілі Очеретовській за спільну роботу над науковою статтею «Композиторський діалог із Л.Бетховеном: сучасні стильові виміри музичної класики»², де одним з головних героїв виступає саме С.Давидов із своїми знаменитими джазовими імпрровізаціями на теми / твори Л. Бетховена, які були презентовані у концертній програмі Міжнародного музичного фестивалю «Харківські Асамблеї» 2020.

Яскравий талант і надзвичайно високий рівень професійної майстерності дозволили харківському музиканту вступити в діалог із самим Л.Бетховеном. Теми / твори Л. Бетховена у дзеркалі джазових імпрровізацій Сергія Давидова визнані «унікальним досвідом джазінгу, в якому змінюють

² М. Borysenko – M. Chernyavska – N. Ocheretovska: Composers' Dialogues with Beethoven: Modern Stylistic Dimensions of Musical Classics. IRASM 53 (2022) 1: 37-55 (Web of Science, Scopus)

одна іншу бетховенські теми, окремі епізоди та навіть цілі розділи творів віденського класика – першої, третьої, шостої, восьмої, десятої, одинадцятої, двадцять третьої сонат Л. Бетховена. І з кожною наступною імпровізацією соліст занурюється у джаз-дайвінг, а його незмінним путівником є творчість Л. Бетховена, наче він і сам не проти “зіграти джаз”»³...

На думку самого музиканта, *“сольна фортепіанна імпровізація – це така сфера творчості, в якій відчуваєш себе наче між двома вогнями – Сциллою та Харибдою. Адже, з одного боку, імпровізатор намагається дотриматися варіаційної форми цілого, досить природної для імпровізації, складає варіації на зумовлену логіку гармонічного розвитку. А, з іншого боку, особисто мені завжди приваблює можливість подолання варіаційності на користь інших конструктивних ідей, зокрема, сонатності, рондальності”*⁴.

С.Давидов у своєму інтерв’ю так характеризує зв’язки музичної класики із сучасним джазовим мистецтвом: “Імпровізуючи ... на гармонічні зв’язки я не завжди використовую ‘зручні’ гармонічні послідовності, як у джазових стандартах, хоча деякі сегменти бетховенських тем можна джазувати, спираючись на типізовану джазову логіку гармонічного розгортання. Але їхній інтонаційний розвиток, на мій погляд, далеко відходить від того типу джазового мислення, де панує пасажність, оскільки найбільш важливим залишається мотивний тип бетховенської тематичної розробки. Плинність варіаційності, у моєму розумінні, ближче до барочної інструментальної музики, зокрема, Й. С. Баха, адже в ній закладена моторика, токатність, інвенційність. Я ніколи не знаю кінцевого результату, який вийде в процесі імпровізації, це просто неможливо. Бетховен для мене є зразком того, як можна майстерно розвивати тематичний матеріал і створювати цілісну форму. У нього все багатопланове – і з точки зору інтонування (як принципу

³ М. Borysenko – М. Chernyavska – N. Ocheretovska: Composers’ Dialogues with Beethoven: Modern Stylistic Dimensions of Musical Classics. IRASM 53 (2022) 1: 50.

⁴ З інтерв’ю, наданого авторам статті. Надруковано: М. Borysenko – М. Chernyavska – N. Ocheretovska: Composers’ Dialogues with Beethoven: Modern Stylistic Dimensions of Musical Classics. IRASM 53 (2022) 1: 50.

звуквидобування та звуковедення), і в контексті семантичного навантаження (як смислового змісту, що безпосередньо впливає на драматургічний розвиток). Чому я обожнюю його сонати? Бо для мене вони – фортепіанні симфонії!”⁵

Тож сміливо можна стверджувати, що навіть паралельно із написанням дисертації А.Харенко відбуваються інші дослідження творчості джазових музикантів Харкова, які можуть стати в перспективі цінним матеріалом для продовження теми роботи, що обговорюється.

Висновки наукової праці А.Харенко логічно побудовані, в повній мірі розкривають зміст поставлених завдань. Таким чином, можна констатувати, що отримані автором наукові результати є цінним внеском в сучасне вітчизняне музикознавство, а розроблена наукова концепція має подальшу перспективу вивчення.

Тим часом обов’язок рецензента примушує висловити деякі зауваження, задати запитання й поділитися своїми міркуваннями:

1. В дисертації одним з ключових питань постає професіоналізація джазового мистецтва у Харкові. Які форми професіоналізації джазового мистецтва у Харкові Ви можете назвати, і що вони визначають? В чому Ви вбачаєте різницю між професіоналізацією і освітою в даній сфері?
2. Друге міркування стосується методології дослідження. Використовуючи в роботі цілий комплекс науково-методологічного апарату, який включає метод історичної реконструкції, історико-біографічний, історико-культурний, системний, компаративний методи, дисертантка майже зовсім уникає психологічного методу дослідження. Між іншим, саме *психологічний метод* претендує сьогодні на першорядне значення поряд з класичними, визнаними в музикознавстві інструментами музикознавчих аналізу. Адже у свій

⁵ Там само, с.51

твір та виконання автор вкладає і власне світовідчуття, і життєву енергію, емоції, душевні переживання та почуття. Тому психологічний аспект у підході до особистості митця, на мою думку, є вкрай необхідним у даній роботі. Досконала історична реконструкція мистецького явища повинна спиратися на *історичну антропологию* як найважливіший метод пізнання, що вивчає людину у всіх проявах її існування. Тому авторці дослідження було б дуже доречним познайомитися з науковими концепціями та роботами дослідників⁶, присвячених реконструкції психологічного портрету митця.

3. Як зазначає сама дисертантка, багатовекторність – універсальність є головними рисами творчості майже всіх представників джазового мистецтва Харкова. Наприклад, авторка характеризує головну показову рису стилю Сергія Давида як *«унікальний синтез академічного та джазового мислення»* (с.134). В чому саме полягає цей синтез, адже зрозуміло, що мова йде не тільки про багатовекторність фортепіанного репертуару піаніста, що включає твори як академічного, так і джазового напрямів? Яким чином відбувається синтез джазової лексики з прийомами академічного піанізму? На жаль, цій проблемі в роботі приділено мало уваги, є лише невеликий фрагмент, пов'язаний з програмою С.Давидова «С. Рахманінов та джаз» (с.135).
4. Хотілося б дізнатися, чи відрізняється унікальний стиль С.Давидова та інших джазових митців Харкова у їх власних творах та

⁶ Варнава Р. Психологічний портрет композитора як джерело пізнання «образу» автора (на прикладі Бориса Лятошинського та Василя Барвінського): дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Львів, 2017. 223 с.

Кияновська Л. Психологічний портрет композитора як джерело пізнання його індивідуального стилю. Українська музика: Науковий часопис. Львів, 2014, 3 (13). С. 52–57.

імпровізаціях на чужий матеріал, в тому числі, на теми видатних композиторів минулого?

Наведені запитання та міркування жодним чином не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження Аліни Харенко, оскільки воно містить ряд нових і важливих спостережень, побудованих в цілісну наукову концепцію. Ступінь актуальності обраної теми, обґрунтованості наукових положень, висновків, сформульованих у дисертації, їх новизна свідчать про високий професійний рівень авторки.

Наукові публікації в повній мірі відповідають вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії і кількісно, і за змістом. В роботі не виявлені порушення академічної доброчесності.

Підсумовуючи все вищенаведене, можу з впевненістю констатувати, що наукова праця «Джазове мистецтво Харкова: досвід історичної реконструкції» в повній мірі відповідає вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 025 – Музичне мистецтво, а її авторка Харенко Аліна Олексіївна заслуговує отримання пошукуваного наукового ступеня.

Кандидат мистецтвознавства, професор,
проректор з наукової роботи,
професор кафедри спеціального фортепіано
Харківського національного університету
мистецтв імені І.П.Котляревського

Чернявська М.С.